

УДК 347.9

DOI https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2025-12-15

Саленко Ярослав Юрійович

аспірант

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

Національної академії правових наук України,

ORCID ID: 0009-0009-6407-4950

ДОКАЗУВАННЯ ЯК ОСНОВА СУДДІВСЬКОГО ПІЗНАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Метою дослідження є з'ясування філософських, філософсько-правових, процесуально-правових засад розуміння доказування як основи всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи.

У статті досліджується питання співвідношення доказування як процесуальної діяльності учасників цивільної справи з надання суду доказів на підтвердження власних вимог та заперечень та суддівським пізнанням як інтелектуальної діяльності суду із з'ясування обставин справи на основі наявних у справі доказів. В основу дослідження покладено філософські підходи до розуміння пізнання як структурованої діяльності, що включає в себе суб'єкта, об'єкт та предмет. Також взято до уваги філософсько-правові дослідження в частині розуміння суддівського пізнання. Для обґрунтування значення доказування у формуванні джерел суддівського пізнання розкрито доктринальні підходи до розуміння доказування в науці цивільного процесуального права.

Розуміння істини як предмету суддівського пізнання розкривається на основі праць представників науки кримінального процесуального права та цивільного процесуального права. Досліджується розуміння поняття стандарту доказування у обох галузях процесуально-правової науки. Зауважується певна близькість, проте не тотожність, між поняттям об'єктивної істини і стандартом доказування «поза всяким розумним сумнівом» та поняттям формальної (процесуальної) істини та стандартом доказування «баланс імовірностей».

Зроблено висновок, що доказування як діяльність із забезпечення долучення до матеріалів справи джерел інформації про обставини справи, забезпечує основу для пізнавальної діяльності суду, в результаті якої ним буде застосовано певну норму матеріального права або виконано норму процесуального права. При цьому об'єктом суддівського пізнання будуть відносини між учасниками справи, а предметом – обставини справи, підтверджені доказами.

Ключові слова: цивільне судочинство, доказування, пізнання, суддівське пізнання.

Salenko Ya. Yu. Evidence as the basis of judicial knowledge in civil proceedings

The purpose of the study is to clarify the philosophical, philosophical-legal, procedural-legal principles of understanding evidence as the basis for a comprehensive, complete, and objective clarification of the circumstances of the case.

The article examines the issue of the correlation between proof as a procedural activity of participants in a civil case to provide the court with evidence to support their own claims and objections and judicial cognition as an intellectual activity of the court to clarify the circumstances of the case on the basis of the evidence available in the case. The study is based on philosophical approaches to understanding cognition as a structured activity that includes a subject, an object and a subject. Philosophical and legal research on the understanding of judicial cognition is also taken into account. To substantiate the importance of proof in the formation of sources of judicial cognition, doctrinal approaches to understanding proof in the science of civil procedural law are revealed. Understanding the truth as a subject of judicial cognition is revealed on the basis of the works of representatives of the science of criminal procedural law and civil procedural law. The understanding of the concept of the standard of proof in both branches of procedural and legal science is investigated. A certain proximity, but not identity, is noted between the concept of objective truth and the standard of proof "beyond all reasonable doubt" and the concept of formal (procedural) truth and the standard of proof "balance of probabilities".

It is concluded that proof as an activity to ensure the inclusion of sources of information about the circumstances of the case in the case materials provides the basis for the cognitive activity of the court, as a result of which it will apply a certain norm of substantive law or fulfill a norm of procedural law. In this case, the object of judicial cognition will be the relations between the participants in the case, and the subject will be the circumstances of the case, confirmed by evidence.

Key words: civil proceedings, evidence, knowledge, judicial knowledge.

Вступ. Багаторічний досвід судової реформи та розвиток процесуально-правової науки утверджують нові принципи (основні засади) судочинства або розвивають давно відомі. Зміст таких принципів реалізуються через запровадження нових інститутів процесуального законодавства, що базуються на здобутках правової доктрини та судової практики. Посилення значення засад змагальності сторін та диспозитивності у цивільному судочинстві актуалізувало питання суддівської ініціативи при розгляді та вирішенні цивільних справ. Норми ЦПК покладають на головууючого в судовому засіданні обов'язок спрямовувати судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи (ч. 2 ст. 214). Водночас, суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ч. 1 ст. 89). Тобто суд повинен сприяти з'ясуванню обставин справи, але рішення ухвалювати, за певних винятків, має лише на підставі доказів, наданих учасниками справи або залучених у справу за їх ініціативою.

За таких умов в доктрині процесуального права посилилася дискусія щодо того, яку саме дійсність пізнає суддя, вирішуючи справу. В рамках цієї дискусії важливе місце відведено стандартам доказування як певному критерію достатності доказів для справедливого та неупередженого вирішення справи судом. Відповідно, підлягає з'ясуванню на основі загальнофілософських, філософсько-правових та процесуально-правових уявлень про пізнання, яке значення у суддівському пізнанні відіграє доказування як діяльність учасників справи.

Огляд літератури та сучасного стану проблеми. На сьогодні в науці цивільного процесуального права є низка дисертаційних досліджень, які можна назвати основою доктрини доказування у цивільному судочинстві. Серед таких праць, перш за все, слід зазначити дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук В. Д. Андрійцьо «Теоретичні засади доказування в цивільному судочинстві України» (2014), О. О. Грабовської «Теоретико-правові проблеми доказування у цивільному процесі України» (2018), А. С. Штефан «Механізм доказування у цивільному судочинстві» (2020). Також важливий доробком у теорії доказування цивільного процесуального права є дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: Т. В. Цюри «Суб'єкти доказування та оцінки доказів у цивільному процесі України» (2004), О. М. Лазька «Засоби доказування у цивільному процесі» (2013), Д. В. Шкрєбця «Стадії процесу доказування» (2014), Р. В. Тертишнікова «Докази та доказування у цивільному судочинстві України» (2015).

У вказаних дослідженнях робиться акцент на процесуальній природі та змісті доказування. Науковці у них розглядають структуру та стадії діяльності із доказування в цивільному судочинстві, суб'єктний склад процедур доказування, права та обов'язки учасників цивільної справи щодо подання доказів, тягар доказування. Водночас певною мірою поза їх увагою залишився філософський та філософсько-правовий виміри суддівського пізнання в контексті всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи у цивільному судочинстві.

Метою дослідження є з'ясування філософських, філософсько-правових, процесуально-правових засад розуміння доказування як основи всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи. Для досягнення вказаної мети необхідним є: розкрити філософські підходи до розуміння пізнання дійсності; виявити особливості філософсько-правового розуміння суддівського пізнання; встановити співвідношення між філософією пізнання та всебічним, повним і об'єктивним з'ясуванням обставин цивільної справи; сформулювати розуміння доказування як основи пізнавальної діяльності суду в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Однією з трьох основних вимог до судового рішення у цивільній справі, нарівні з верховенством права та законністю, є його обґрунтованість. Саме так передбачено частиною першою ст. 263 ЦПК України. Законодавець розкриває зміст вимоги обґрунтованості судового рішення у частині третій зазначеної статті як ухвалення його на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Статтею 81 ЦПК України передбачено, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Так законодавець закріплює обов'язок доказування. Статтею 89 ЦПК України передбачено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Таким чином, оцінка доказів вимагає від судді формування уявлення про предмет спору на основі такого дослідження наявних у справі доказів, яке ґрунтується на загальновизнаних методах наукового пізнання.

Розвиток людства, пізнання ним нових реалій, заглиблення в природу предметів та явищ спричинили поступовий відхід від викладених історичних типів світоглядів та поступово сформували його науковий тип. Людина систематично розширювала обсяг своїх знань, відходила від попередньої залежності від навколишнього світу, світогляд переставав мати суто духовно-практичний характер, в ньому почали закладатись основи узагальнення та теоретичного осмислення реального світу [16, с. 14].

Філософія виступає методологічною основою для інших наук, розробляючи загальні, універсальні методи наукового пізнання, що застосовуються у всіх науках; у свою чергу, вона використовує емпіричний матеріал інших наук для підтвердження або спростування тих чи інших філософських гіпотез [7, с. 5].

О. М. Шепетяк та О. Т. Шепетяк зауважують, що пізнання є головним видом діяльності людини у відношенні до навколишнього світу. Оскільки пізнання відіграє настільки важливу роль у людському житті, воно є одним із головних проблем філософського аналізу. Найпоширенішою назвою філософської дисципліни, яка вивчає пізнання, є епістемологія. Термін «епістемологія» є найпопулярнішим окресленням філософської дисципліни, яка вивчає пізнання, у європейських мовах. У пострадянських країнах філософську дисципліну, яка вивчає пізнання, інколи називають гносеологією. Третім терміном, який використовується для означення епістемології є *теорія пізнання*. Він є найбільш популярним у німецькій мові [18, с. 253–254].

Структура пізнавальної діяльності складається в загальних рисах з тих самих елементів, які утворюють і структуру людської діяльності як такої. Остання чи не найчіткіше і у найрозвинутішому вигляді виражена у діяльності практичній, предметно-перетворюючій, тобто в праці. Структуру практичної діяльності складає низка складових, серед яких: суб'єкт, об'єкт, мета, засоби, сам процес діяльності та її результат. З таких елементів складається й структура пізнавальної діяльності. Особливе місце серед означених компонентів посідають, у якості вихідних, суб'єкт і об'єкт пізнавальної діяльності. *Об'єкт* – це філософська категорія для позначення будь-якої дійсної чи уявної реальності, яка розглядається як зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта. Тому будь-яка реальність може бути об'єктом лише у відношенні до суб'єкта. *Суб'єкт* – у широкому розумінні є особа, організована група осіб, соціальна, етнічна чи політична спільнота, суспільство в цілому, які здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної діяльності, теоретичне і духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності [17, с. 362–364].

Важливою віхою розвитку теорії пізнання стала праця Іммануїла Канта «Критика чистого розуму». У своїй передмові до видання цього твору Анатолій Лой зауважує, що неокантіанці вбачали в цій праці виклад трансцендентальної філософії, зрештою теорії пізнання (гносеології), якій надавалась виняткова роль у структурі філософського знання [10, с. 5]. Іммануїл Кант писав: «Що є істина? Цим давнім славнозвісним запитанням дехто сподівався загнати логіків у глухий кут і привести їх або до жалюгідного логічного кола (Dialelle), або до визнання свого невідання, а тим самим і марності всього свого мистецтва. Тут подається і передбачається заздалегідь те визначення (Namenklärung) істини, за яким вона є узгодженість знання з його предметом, але потрібно знати: що є загальним і певним критерієм істини для кожного знання [8, с. 80].

У процесі пізнання людина не тільки формує знання, а й оцінює їх. Істина як гносеологічне поняття характеризує відношення знання до реальності, точніше, до певного її фрагмента, що становить предмет гносеології. Знання є істинним, якщо воно відповідає своєму предмету [9, с. 26].

В. О. Васильчук робить висновок, що у взаємодії зі справедливістю центральна категорія правової гносеології – істина – трансформується в істинність як постійний пошук та наближення до істини. З'ясування істини є передумовою реалізації справедливості у правових відносинах. Істинність як динамічний процес пізнання є одним із засобів забезпечення справедливості у конкретному правовідношенні, тому гносеологічна складова є невід'ємним елементом концептуальної природи справедливості, що відкриває насамперед її конкретно-правове ситуативне розуміння [3, с. 185].

З істиною тісно пов'язується суддівське пізнання у дослідженнях Н. А. Гураленко Так, вона визначає поняття суддівського пізнання як мисленнєво-аргументаційний процес гносеологічного порядку одержання суддею істиннісного знання про фактичну сторону справи, закономірності відновлення буттєвої рівноваги правової дійсності у формі справедливості, універсальні онтологічні засади правової реальності у площині ціннісно-епістемологічного, екзистенційно-сміслового, логіко-технічного, досвідно-імплікаційного константних рівнів [6, с. 319–320].

Серед галузевих правових наук проблематика судового встановлення істини найширше відображена у науці кримінального процесуального права. У ній тривалий час точиться дискусія щодо

співвідношення понять об'єктивної та формальної істини. Витоки міркувань про таке співвідношення знаходимо у «Основах філософії права» Гегеля. Він зауважував, що немає підстав вважати, що один суддя-юрист має встановлювати склад злочину, бо це справа кожного загального формування, а не тільки юридичного: оцінка складу злочину виходить з емпіричних обставин, із свідчень про дію й подібних сприйнять, однак потім знову з фактів, з яких можна робити висновки про дію, і вони робитимуть її ймовірною чи неймовірною. Тут має досягатися *певність*, не істина в вищому розумінні, яка становить щось цілком вічне: тут ця певність – це суб'єктивне переконання, сумління, і питання в тім, якої форми має набути в суді ця певність [4, с. 197].

Ю. Т. Піх формулює поняття концепту істини у кримінальному провадженні як відносно автономної, взаємоузгодженої та взаємозумовленої системи поглядів на поняття та характер істини як мети та результату пізнання у кримінальному провадженні, яке здійснюється суб'єктами доказування у передбаченій кримінальним процесуальним законом формі та реалізується як засаднича ідея у системі засад та інститутів як доказового права зокрема, так і кримінального процесу в цілому. Загалом Ю. Т. Піх протиставляє об'єктивну та формальну істини в таких детермінантах: 1) мета – встановлення істини проти вирішення кримінально-процесуального спору; 2) точна відповідність висновків обставинам справи проти відсутності такої вимоги; 3) активна роль суду проти пасивної ролі суду [12, с. 13–14]. Тут викликає заперечення твердження про відсутність вимоги відповідності висновків обставинам справи у концепті формальної істини.

Нівелювання вимоги відповідності правової оцінки правовідносин власне обставинам відповідних правовідносин, навіть встановлених у межах наданих їх учасниками доказів, суперечить основоположним засадам правозастосування. Так, на обов'язковості етапу дослідження обставин справи у процесі правозастосування наголошує М. Д. Гнатюк. Вона, зокрема, зауважує, що процес застосування права починається з дослідження фактичних обставин справи, які підлягають урегулюванню шляхом правозастосування. Предмет даної стадії створюють різноманітні життєві обставини: дії (бездіяльність), події, стани [5, с. 134].

Таким чином, пізнання обставин справи є обов'язковою умовою процедури правозастосування незалежно від того, які істина відшукується – формальна чи об'єктивна. Дослідженими мають бути усі обставини, підтверджені доказами у справі.

Дискусія про об'єктивність чи формальність істини, яка встановлюється судом, властива і науці цивільного процесуального права. В. Д. Андрійцьо, узагальнює аргументи прихильників теорії об'єктивної істини та теорії формальної істини. Серед основних аргументів на користь встановлення об'єктивної істини в цивільному процесі він називає такі: 1) встановлення істини – одне з головних завдань суду, що виражає його державне значення як органу, що справедливо регулює суспільні відносини; 2) суд повинен по завершенні справи мати дані про дійсну, а не уявну, ілюзорну поведінку, зв'язки, супутні чинники, їх взаємовідносини. Наслідком порушення об'єктивної істини є невідповідність судових висновків обставинам справи, що перетворює судові акти на необґрунтовані і тягне їх скасування; 3) одноманітність істини полягає в тому, що її основа – реальність; 4) відсутність в ЦПК норми, що зобов'язує суд встановлювати істину в процесі, не є аргументом для спростування істини як мети доказування. Концепція ЦПК змінилася з точки зору дії принципу змагальності як механізму досягнення істини, але не відмови від цієї мети правосуддя [1, с. 26].

Серед аргументів на користь формальної істини наводяться такі: 1) загальна спрямованість доказової діяльності на пошук об'єктивної істини не повинна виключати в деяких випадках вірогідного встановлення обставин справи; 2) істина сама по собі не є завданням цивільного судочинства, оскільки нею є правильний та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ; істина виступає елементом правозастосовного процесу; 3) зміна функціональної ролі суду в сучасному змагальному процесі не дає змоги суду збирати докази за власною ініціативою, тому слідчі засади в цивільному процесі, де захищається приватний, а не публічний інтерес, аж ніяк не можуть поєднуватися із правилом розподілу обов'язків доказування; 4) самі правила доказового процесу, зокрема правило допустимості доказів у цивільну справу, не дають змоги суду встановити об'єктивну істину по цивільній справі, оскільки в іншому разі правило допустимості повинно втрачати своє значення та замінюватися правилом доцільності; 5) націленість сторін не на встановлення істини, а на отримання конкретного очікуваного результату, зокрема позивач звертається до суду не для ствердження істини, а для досягнення певного блага (тому є можливість укласти мирову угоду та вирішити питання інакше, ніж це впливає із положення матеріального законодавства, що мало б застосовуватися до правовідносин сторін) [1, с. 26].

В науці цивільного процесуального права проблематика встановлення істини також привертає увагу інших дослідників. Так, Ю. Ю. Рябченко зауважує, що рішення суду повинно бути належно обґрунтованим, переконливим для сторін та утверджувати справедливість у соціумі загалом, у протилежному випадку судова влада буде нелегітимною. Саме на досягнення таких показників спрямовані специфічні правила судового пізнання, закріплені у процесуальному законі [14, с. 63].

Важливе значення для розуміння судової істини у її взаємозв'язку з істиною об'єктивною, мають висновки І. В. Андронova. Він вказує, що судову істину не варто протиставляти об'єктивній (матеріальній) істині. Вони співвідносяться як ідеальна модель кінцевої мети судового пізнання (об'єктивна істина) та реальний результат пізнавальної діяльності суду, отриманий у результаті використання наявних у нього процесуальних засобів (судова істина). При цьому він наводить такі характерні судової істини: 1) судова істина не є істиною у філософському чи загальнонауковому розумінні цієї категорії. Цей термін використаний виключно для того, щоб підкреслити прагнення суду найбільш повно й об'єктивно встановити фактичні обставини та справедливо вирішити справу. Водночас судова істина – це лише презумпція істини, а інколи навіть фікція істини, оскільки в жодній справі суд не володіє всією повнотою інформації про обставини справи, однак недостатність інформації не вважається перешкодою для ухвалення рішення по суті спору та компенсується різними юридичними засобами (такими як презумпції та фікції). Ці засоби дають суду можливість прийняти рішення в умовах недостатності інформації про обставини справи, однак вони не допомагають встановити істину об'єктивну; 2) судова істина індивідуальна, вона встановлюється судом для конкретних осіб і стосовно конкретної вимоги; 3) судова істина встановлюється на основі повно та всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні; 4) судова істина не є абсолютною та в деяких встановлених законом випадках може бути спростована [2, с. 39].

Останнім часом у вітчизняній доктрині процесуального права активно використовується термін «стандарт доказування». Досліджуючи практику ЄСПЛ щодо стандартів доказування, К. М. Пільков відзначає три важливих напрями, у яких Суд викладав свої позиції: 1) розмежування стандартів доказування у цивільних і кримінальних справах; 2) визначення порушення права на справедливий суд внаслідок встановлення надзвичайного та заздалегідь недосяжного стандарту доказування; 3) висновки, які дозволяють встановити переважний стандарт доказування у практиці самого ЄСПЛ [11, с. 54].

Так само та Л. О. Самілик та Т. В. Огнев'юк зауважують, що у теорії доказування науковцями обґрунтовуються деякі види стандартів, що є характерними для різних видів судочинства. Приміром, стандарт «поза розумним сумнівом» є більш характерним для кримінального судочинства; підвищений стандарт доказування може застосовуватись по окремих категоріях справ (доведення розміру заподіяних збитків тощо); понижений стандарт доказування може бути допустимий на практиці, якщо існує певний дисбаланс доказової спроможності сторін (різні можливості доступу сторін до доказів) тощо. Для цивільного судочинства, вказують дослідниці, можна вважати, що умовно визначеним є стандарт достатності доказів, разом з тим застосовується на практиці також стандарт «баланс імовірностей» [15, с. 83, 85]. Отже, можемо провести певні паралелі між об'єктивною істиною / формальною істиною та стандартами доказування «поза всяким розумним сумнівом» / «переваги доказів». Стандарт «поза всяким розумним сумнівом» є максимально наближеним до об'єктивної істини, одна навряд чи може бути абсолютно тотожним їй. Стандарт «переваги доказів» ближче до формальної істини.

Більш усталеними в науці цивільного процесуального права та практиці цивільного судочинства, аніж стандарт доказування, є терміни меж доказування та предмету доказування. Ю. Ю. Рябченко розглядає їх як два виміри істини, яка встановлюється судом. Він, зокрема, зазначає, що під поняттям меж доказування доцільно розуміти «глибину» пізнання обставин справи, на відміну від предмета доказування, що позначає коло таких обставин. Якщо правильно визначений предмет доказування забезпечує повноту встановлення юридичних та доказових фактів, то правильно визначені межі доказування забезпечують достовірність отриманого знання про такі факти. На відміну від предмета доказування, складниками якого є юридичні або доказові факти-висновки, поняття меж доказування стосується визначення, насамперед, фактів-засновків, на підставі яких достовірно встановлюються факти-висновки. Факти-засновки теж включаються до предмета доказування, але саме категорія меж доказування визначає необхідне коло фактів-засновків для встановлення конкретного факту-висновку, після чого факти-засновки і включаються до предмета доказування [13, с. 86–87]. Загалом у своєму поєднанні факти-засновки та факти-висновки, на нашу думку, складають структуру суддівського пізнання – учасники

справи забезпечують суд фактами-засновками (доказування), а суд через пізнавальну діяльність, оцінюючи їх у їхній сукупності, надає їм значення юридичних фактів та обґрунтовує ними своє рішення.

Розкривши загальнофілософські, теоретико-правові, галузеві процесуально-правові підходи до розуміння пізнання, об'єкту пізнання, встановлення істини (об'єктивної чи формальної), можна зробити висновок, що доказування як діяльність із забезпечення долучення до матеріалів справи джерел інформації про обставини справи, яка забезпечує основу для пізнавальної діяльності суду, в результаті якої ним буде застосовано певну норму матеріального права або виконано норму процесуального права. При цьому суб'єкти доказування можуть мати об'єктивні обмеження можливості подання доказів, наприклад, у зв'язку з їх знищенням, суб'єктивні (недостатня обізнаність про обставини справи та вимоги процесуального чи матеріального закону), а також формальні обмеження – вимоги належності, допустимості, достовірності доказів. А суд, у свою чергу, обмежує предмет своєї пізнавальної діяльності за загальними правилами цивільного судочинства тими джерелами інформації про обставини справи, які він отримав у результаті діяльності учасників справи щодо обґрунтування своїх вимог та заперечень. Саме тому метою суду не є пізнання обставин справи на рівні встановлення істини, але пізнання обставин справи на рівні, достатньому для ухвалення рішення про позовні вимоги з урахуванням належним чином обґрунтованих доводів та заперечень учасників справи.

Література

1. Андрийцо В. Д. Мета процесу судового доказування в цивільному судочинстві. *Адвокат*. 2013. № 6. С. 25–28.
2. Андронов І. В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі. *Вісник Запорізького національного університету*. Юридичні науки. 2017. № 4. С. 34–41.
3. Васильчук В. О. Справедливість як категорія права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 – філософія права: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2012. 218 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 336 с.
5. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, 2006. 211 с.
6. Гураленко Н. А. Ціннісно-сміслові константи суддівського пізнання: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.12 – філософія права: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2016. 393 с.
7. Данильян О. Г., Дзьобан О. П. Філософія: посіб. для підготовки до іспиту. Х.: Право, 2016. 134 с.
8. Кант Іммануїл. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
9. Левицька О. В. Істина у праві: гносеологічний вимір: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 – філософія права: Національний університет «Львівська політехніка», 2018. 202 с.
10. Лой А. Про введення в Кантівську метафізику: передмова // Кант, Іммануїл. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. К.: Юніверс, 2000. 504 с. С. 5–12.
11. Пільков К. М. Стандарт доказування як складова забезпечення права на справедливий суд. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів II науково-практичного круглого столу* (м. Київ, 17 травня 2019 р.). К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2019. 80 с. С. 49–56.
12. Піх Ю. Т. Концепти істини у кримінальному процесуальному праві та їх реалізація у кримінальному провадженні: український та зарубіжний досвід: дис. ... докт. філософії з права: спец. 081 Право. Львівський національний університет імені Івана Франка. 2023. 346 с.
13. Рябченко Ю. Ю. Межі доказування в сучасному цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2020. Випуск 61. Том 1. С. 84–87.
14. Рябченко Ю. Ю. Об'єктивна істина як мета судового доказування в цивільному процесі. *Університетські наукові записки*. 2020. Том 19. № 1 (73). С. 59–66.
15. Самілик Л. О., Огнев'юк Т. В. Стандарти доказування у цивільному судочинстві. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 80–86.
16. Бліхар В. С., Цимбалюк М. М., Гайворонюк Н. В., Левкулич В. В., Шандра Б. Б., Свищо В. Ю. Філософія: підручник. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
17. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. авторів; за ред. Л. В. Губерського; Вид. 2-ге, перероб. і доп. Харків: Фоліо, 2017. 621 с.
18. Шепетяк О. М., Шепетяк О. Т. Філософія: підручник. Львів: Місіонер, 2020. 784 с.

References

1. Andriiitso, V. D. (2013). Meta protsesu sudovoho dokazuvannia v tsyvilnomu sudochynstvi [The purpose of the process of judicial evidence in civil proceedings]. *Advokat – Lawyer*. 6. 25–28. [in Ukrainian].

2. Andronov, I. V. (2017). Katehoriia «istyna» ta obgruntovanist sudovoho rishennia v tsyvilnomu protsesi [The category of “truth” and the validity of the court decision in civil proceedings.]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Zaporizhzhia National University*. 4. 34–41. [in Ukrainian].
3. Vasylchuk, V. O. (2012). Spravedlyvist yak katehoriia prava [Justice as a category of law]: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.12 – filozofia prava: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha [in Ukrainian].
4. Osadchuka, R., Kushnira, M. (Translated). (2000). Hehel, G. V. F. Osnovy filozofii prava, abo Pryrodne pravo i derzhavoznavstvo [Fundamentals of the philosophy of law, or Natural law and state science]. K.: Yunivers [in Ukrainian].
5. Hnatiuk, M. D. (2006). Pravozastosuvannia ta yoho mistse v protsesi realizatsii prava [Law enforcement and its place in the process of law implementation]: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.01 – teoriia ta istoriia derzhavy i prava; istoriia politychnykh ta pravovykh uchen: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. [in Ukrainian].
6. Huralenko, N. A. (2016). Tsinnisno-smyslovi konstanty suddivskoho piznannia [Value-semantic constants of judicial cognition]: dys. ... dokt. yuryd. nauk: spets. 12.00.12 – filozofia prava: Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yurii Fedkovycha [in Ukrainian].
7. Danylian, O. H., Dzoban, O. P. (2016). Filozofia: posib. dlia pidhotovky do ispytu [Philosophy: a guide to preparing for the exam]. Kh.: Pravo [in Ukrainian].
8. Burkovskiy, I. (Translated). (2000). Kant Immanuil. Krytyka chystoho rozumu [Critique of Pure Reason]. K.: Yurivers, 2000. 504 s. [in Ukrainian].
9. Levytska, O. V. (2018). Istyna u pravi: hnoseolohichni vymiry [Truth in Law: Epistemological Dimension]: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.12 – filozofia prava: Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika». [in Ukrainian].
10. I. Burkovskiy I. (Translated). (2000). Loi, A. Pro vvedennia v Kantivsku metafizyku: peredmovva [On Introduction to Kantian Metaphysics: Preface]. Kant, Immanuil. Krytyka chystoho rozumu [Critique of Pure Reason]. K.: Yunivers [in Ukrainian].
11. Pilkov, K. M. (2019). Standart dokazuvannia yak skladova zabezpechennia prava na spravedlyvyi sud [Standard of Proof as a Component of Ensuring the Right to a Fair Trial]. *Implementatsiia mizhnarodnykh standartiv u tsyvilne ta hospodarske sudochynstvo Ukrainy – Implementation of international standards in civil and commercial proceedings of Ukraine*. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrN Ukrainy. 49–56. [in Ukrainian].
12. Pikh, Yu. T. (2023). Kontsepty istyny u kryminalnomu protsesualnomu pravi ta yikh realizatsiia u kryminalnomu provadzhenni: ukrainskyi ta zarubizhnyi dosvid [Concepts of truth in criminal procedural law and their implementation in criminal proceedings: Ukrainian and foreign experience]: dys. ... dokt. filozofii z prava: spets. 081 Pravo. Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
13. Riabchenko, Yu. Yu. (2020). Mezhi dokazuvannia v suchasnomu tsyvilnomu protsesi [Limits of proof in modern civil proceedings]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 61 (1). 84–87. [in Ukrainian].
14. Riabchenko, Yu. Yu. (2020). Obiektivna istyna yak meta sudovoho dokazuvannia v tsyvilnomu protsesi [Objective truth as the goal of judicial proof in civil proceedings]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*. 1 (73). 59–66. [in Ukrainian].
15. Samilyk, L. O., Ohneviuk, T. V. (2022). Standarty dokazuvannia u tsyvilnomu sudochynstvi [Standards of proof in civil proceedings]. *Nove ukrainske pravo – New Ukrainian law*. 2. 80–86. [in Ukrainian].
16. Blikhar, V. S., Tsymbaliuk, M. M., Haivroniuk, N. V., Levkulych, V. V., Shandra, B. B., Svyshcho, V. Yu. (2021). Filozofia: pidruchnyk [New Ukrainian law]. Vyd. 2-he, pererob. ta dop. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla» [in Ukrainian].
17. Huberskohiy, L. V. (red). (2017). Filozofia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Philosophy: a textbook for students of higher educational institutions]; Vyd. 2-he, pererob. i dop. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
18. Shepetiak, O. M., Shepetiak, O. T. (2020). Filozofia: pidruchnyk [Philosophy: a textbook]. Lviv: Misioner [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 27.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025